

ОСНОВНІ ОЗНАКИ ПРОЦЕСІВ ЗНАКОТВОРЕННЯ: ПОГЛЯД НА РОЗУМІННЯ ЯК ВИЯВ СЕМІОЗИСУ

Надія Андрейчук

Доктор філологічних наук, доцент,
кафедра перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, каб. 314 г, e-mail: nadiyaan@gmail.com

UDC: 81'22

ABSTRACT

Andreichuk N. Main features of sign creation processes: a glimpse at understanding as the manifestation of semiosis

Philosophers have produced a lot of different interpretations of human understanding. In this article the author aims to participate in such an endeavor by linking the philosophic ideas to semiotic inquiry. This task has found expression in this article in bringing to the fore and making explicit four main features of sign creation processes: a) „horizon” of lingual consciousness; b) intentional aspect; c) intersubjectivity; d) communication as the condition and context of understanding. Semiosis as a dynamic process involving the creation and interpretation of signs is claimed to be the fundamental mode of operation of our being-in-the-world and all-embracing form of the constitution of the man's world of life.

Key words: understanding, semiosis, hermeneutics, man's world of life, consciousness, intersubjectivity, intentionality, interpretation, sign space of communication

Андрейчук Н. Главные признаки процессов знакообразования: взгляд на понимание как проявление семиозиса.

Автор статьи присоединяется к обсуждению важнейшего для философии вопроса понимания и предлагает рассматривать его в ракурсе процесса знакообразования. Выделяются основные признаки этого процесса: а) „горизонтность” языкового сознания; б) установка на понимание или интенциональный аспект; в) интерсубъективность; г) коммуникация как условие и контекст понимания. Утверждается, что семиозис есть проявление единства человеческой самости и мира, поскольку является не просто приспособлением индивида к реальности, а дифференцированным динамичным процессом, обеспечивающим ее понимание в среде жизненного мира человека.

Ключевые слова: понимание, семиозис, герменевтика, жизненный мир человека, сознание, интерсубъективность, интенциональность, интерпретация, знаковое пространство коммуникации

Андрейчук Н. Основні ознаки процесів знакотворення: погляд на розуміння як вияв семіозису.

Стаття присвячена розгляду розуміння як одного з ключових об'єктів філософських студій в ракурсі процесу знакотворення. Встановлюються основні ознаки цього процесу: а) „горизонтність” мовної свідомості; б) настанова на розуміння чи інтенціональний аспект; в) інтерсуб'єктивність; г) комунікація як умова і контекст розуміння. Семіозис розглядається як вияв єдності людської самості і світу, оскільки є не просто пристосуванням індивіда до реальності, а диференційованим динамічним процесом, який забезпечує розуміння цієї реальності в середовищі життєвого світу людини.

Ключові слова: розуміння, семіозис, герменевтика, життєвий світ людини, свідомість, інтенціональність, інтерсуб'єктивність, інтерпретація, знаковий простір комунікації

Людське мовлення слід мислити як особливий і єдиний своєрідний процес настільки, наскільки у процесі мовного взаєморозуміння розкривається „світ”
(Ганс-Георг Гадамер)

ВСТУП

Сьогодні, як і багато століть тому, філософи і мовознавці розмірковують над тим, як невербальний „світ”, який описується і виформовується через мову, співвідноситься з життєвим світом людини як особливою інтерсуб’єктивною реальністю. У цій статті ставимо за мету, по-перше, розглянути такий аспект цього питання, який стосується встановлення основних ознак тих процесів, які забезпечують зв’язок між світом речей і світом мови – процесів знакотворення, та, по-друге, показати, як у процесі семіозису – діяльності знака, спрямованої на створення його інтерпретанти, – забезпечується розуміння.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Науковою основою сучасних теорій розуміння у будь-якій галузі знань (психології, когнітології, психолінгвістиці, лінгвопсихології та ін.) є концепції, які зародились у герменевтиці ще у класичний період античної філософії. Від самих витоків розгляд цих питань ішов паралельно з розвитком семіотичних ідей. У Аристотеля в трактаті „Про тлумачення” (біля 355 р. до н.е.) [3] мова йде про форми вираження думки, логічні форми окремих суджень з огляду на їхню істинність чи хибність. Філософ не розглядає самі прийоми тлумачення, однак встановлює зв’язок аналізу форм думки з розкриттям „знаків уявлень у душі” (усних слів) та „знаків усних слів” (письмових слів). Отже, зазначається вагомість зв’язку процесів розуміння з процесами означування.

Одна з перших спроб створення загального вчення про розуміння належить протестантському теологові і філософові Фридриху Даніелю Шляєрмахеру (1768 – 1834). Його засадничим принципом є трансцендентальність як неодмінна умова розуміння. Первісною є ситуація нерозуміння. Кожне окреме слово в окремому реченні може отримати визначений смисл лише в тому випадку, якщо воно прочитане у взаємозв’язку з іншими подібними словами, тобто кожна більшу чи меншу структуру речень можна правильно зрозуміти лише з урахуванням того цілого, до якого вона належить [18, 440 – 441]. Усувати нерозуміння треба систематично. Отже, потрібен метод, який забезпечить перехід думки від мовних знаків до розкриття чужого духовного життя. Пояснення слова і події ще не є процесом тлумачення, а лише його елементами, а герменевтика починається з визначення смислу з допомогою цих окремих елементів [18, 453]. Для розгляду розуміння як семіозису, яке пропонується у цій статті, вагомим є тлумачення Ф Шляєрмахером реконструкції генези смислу як отримання повторного, автономного смислу, яке можливе при умові усунення відмінностей між ставленням автора і реципієнта до цього смислу, тобто відмінностей у їхніх „життєвих світах”.

У 1900 році Вільгельм Дільтей (1833 – 1911) у його відомій статті „Виникнення герменевтики” чітко дає визначення розуміння як процесу, „у якому ми зі знаків, чуттєво даних іззовні, пізнаємо певний внутрішній зміст” [10, 35]. Це було в останній рік XIX століття, яке стало дуже вагомим для герменевтики – „Золушку запросили на бал” (метафора Кевіна Ванхаузера [6, 19], вона переросла у вивчення загальної здатності людини розуміти. Аналіз цієї здатності, який постійно перебуває в центрі уваги герменевтичних та лінгвофілософських студій, потребує, на нашу думку, залучення ідей, випрацюваних лінгвосеміотикою, та розвитку підходу до розуміння як вияву семіозису.

У сучасній європейській філософії (Мартін Хайдеггер, Ганс-Георг Гадамер, Поль Рікер, Жак Дерріда) у феномені розуміння пресупозиційно виокремлюються а) „горизонтність” мовної свідомості. б) настанова на порозуміння чи інтенціональний аспект, в) вказівка на сферу інтерсуб’єктивності, г) комунікація як умова та контекст розуміння. Перелічені ознаки є, на нашу думку, ознаками процесу знакотворення, хоча зв’язок філософських та лінгвосеміотичних аспектів аналізу процесів інтерпретації та розуміння не постулюється експліцитно.

Як ментальний феномен розуміння відображає єдність мислення та мовлення, які поєднуються при комунікації. Е. Бенвеніст вказує, що „мова надає розуму засобів для того,

що прийнято називати вираженням думки”, однак зазначає, що явище, яке можна назвати „наша думка” є змістом думки і його важко визначити, не вдаючись до термінів „намір” чи „психічна структура”. І цей зміст отримує форму, лише коли він вимовляється і тільки таким чином [4, 104 – 105]. З позицій семіотики цей процес є процесом знакотворення, а розуміння є одним із виявів семіозису і експлікується у трьох парадигмальних вимірах: семантичному, синтаксичному та прагматичному. Хоча немає підтверджень тому, що, створюючи свій семіотичний проект, позитивіст Ч. С. Пірс (1839 – 1914) був знайомий з ідеями Е. Гуссерля, знаходимо певні підстави для твердження, що введена останнім категорія життєвого світу людини (далі ЖСЛ) є вагомою для тлумачення семіозису як діяльності знака, спрямованого на створення його інтерпретанти, оскільки ЖСЛ є єдиним можливим середовищем знакотворення і відображає сутність відносин між знаком і універсумом. Розгляд ЖСЛ є ключовим для встановлення основних ознак процесу знакотворення, оскільки тлумачимо його як середовище, у якому відбувається цей процес. Розвиваючи ідею життєвого світу у „Кризі європейської науки”, Е. Гуссерль стверджує, що він є смисловим фундаментом усякого людського знання. Далі філософ робить висновок про трансцендентальний статус ЖСЛ, що породжується життєвою активністю трансцендентального Я, є теоретичним узагальненням на основі очевидностей первинного досвіду, тобто самого життєвого світу [9, 152]. Як лінгвсеміотична категорія життєвий світ людини є результатом накопичення інформації про світ, що супроводжується утворенням знаків і формуванням їхніх мовних значень та дискурсивних смислів, тобто продуктом семіозису [2].

Об’єкт репрезентації може бути пізнаний лише через дослідження породжених ним знаків. У листі до леді Велбі 12 жовтня 1904 Ч. С. Пірс підкреслює, що найвища міра реальності досяжна лише за допомогою знаків [14, 281]. Процес споглядання речей передбачає семіозис і полягає у семіозисі. Річ, яку споглядають, починає існувати як об’єкт. Сама природа знака передбачає наявність психологічної і фізичної реальності. Психологічна реальність опосередковує відмінність між фізичним і об’єктивним буттям і є основою позначування або репрезентація у термінології Ч. С. Пірса. У згаданому листі до леді Велбі він пише, що, з одного боку, знак відноситься до свого об’єкта, а, з іншого боку, до інтерпретанти: „знак, отже, є об’єкт таким чином пов’язаний зі своїм об’єктом, з одного боку, та інтерпретантою, з іншого, що це приводить до такого відношення інтерпретанти до об’єкта, яке відповідає його власному відношенню до цього об’єкта” [14, 290]. Інтерпретанта включена у триадне відношення „об’єкт – знак – інтерпретанта”. Думка, яка виникає при сприйманні потенційного знака, є інтерпретантою. Таким чином, вона пов’язує уже не знак і його об’єкт, а знак і ментальний знак (знак ідеї з самою ідеєю). Кожен останній породжує інтерпретанту. Здатність інтерпретувати такий знак є „мускулами думки” і може поєднуватися з тлумаченням мовної свідомості.

Першою з ознак процесу знакотворення у мовній свідомості є „горизонтність”. У феноменологічній настанові (завдяки феноменологічній редукції) ЖСЛ відкривається як горизонт, що визначає всі можливі дії суб’єктивності, включаючи конституювання знаків. У Е. Гуссерля світ завжди певним чином усвідомлений як „універсальний горизонт”, але не тематизований. Тематизованим є те, до чого людина звернена, на що вона спрямована [8, 8106]. Розвиваючи метафору горизонту стосовно процесів розуміння Г. Г. Гадамер стверджує, що, оскільки завданням герменевтики є не розробити процедури розуміння, а радше виявити інтерпретативні умови, за яких відбувається розуміння, то останнє слід розглядати як „злиття горизонтів”. При цьому підкреслюється, що умовою такого злиття є увага, то тих упереджень („горизонт теперішнього”), які інтерпретатори закладають у процес тлумачення: „горизонт теперішнього перебуває у процесі постійного творення, оскільки ми постійно застосовуємо мірило наших упереджень” [7]. Важлива частина такого мірила визначається звірянням з минулим, отже, горизонт теперішнього на може бути сформований без минулого, а інтерпретатор завжди існує в окресленому горизонті. Учень Г. Г. Гадамера – Р. Яусс, один із найвпливовіших представників Константської школи рецептивної естетики, розвинув поняття горизонту, його структури та діалогічності у межах літературної герменевтики. Для Р. Яусса горизонт – це історичне обмеження і водночас умова можливості досвіду, які конституують кожне витворення сенсу в людських вчинках та первинному розумінні світу [21].

Другою з основних ознак процесу знакотворення у мовній свідомості є „інтенціональність”. У результаті феноменологічної інтенціональності виникає не реальний об’єктивний

предмет, а феномен предмета з його значенням (смыслом) для свідомості, тому й світ загалом як об'єкт феноменології складається з таких феноменів-предметів. Іntenціональність як спрямованість свідомості за свої власні межі у М. Гайдеґґера в „Бутті і часі” відповідає поняттю „намітка”, „проект” (Entwurf): „Чому розуміння за всіма сутнісними вимірами того, що у ньому підлягає і є доступне розкриттю, завжди поривається проникнути у можливості? Тому що розуміння саме має екзистенційну структуру, яку ми називаємо планом, наміткою...Цей характер намічування, який притаманний розумінню, конститууює буття у світі...” [17, 5 – 6]. „Розуміння” в цьому твердженні відповідає „Dasein” (§ 31 „Буття і часу”: „Dasein як розуміння”), тобто „намітка” – це структура входження Dasein у світ. Для Е. Гуссерля первинним законом свідомості є її спрямованість на щось поза нею. За М. Гайдеґґером, свідомість припускає буття чогось відмінного від свідомості. Отже, позиції Гуссерля і Гайдеґґера в цьому питанні виражають два різні підходи до свідомості: 1) свідомість пізнає все, в першу чергу себе, однак не стає сама для себе об'єктом; 2) свідомість – промінь уваги суб'єкта, яка може зробити саму себе об'єктом уваги, але лише опосередковано, переломлюючись у дзеркалі інобуття. Є. Фальов називає другий підхід „герменевтичним” у широкому сенсі, оскільки свідомість у процесі самопізнання проходить коло аналогічне герменевтичному, видобуваючи сама себе з інобуття як смисл у формі знаків [16, 37].

У сучасній концепції смислородження і його комунікативної репрезентації О. Алімурадова іntenціональність слугує також стрижнем, навколо якого згуртовуються окремі смислові компоненти, формуючи глобальний смисл висловлювання і/чи тексту [1, 37]. Іntenціональність забезпечує свідомості модус споглядання сутності і схоплення вмісту цієї сутності – смислових утворень.

Третьою ознакою процесу знакотворення у мовній свідомості є „інтерсуб'єктивність”. ЖСЛ як інтерсуб'єктивна реальність співвідноситься з пізнавальним процесом, у якому перший ступінь – це становлення предметної думки, що є чуттєвим відображенням зовнішніх предметів та їхніх зв'язків, а другий – становлення абстрактного мислення, коли відбувається перетворення предметно-чуттєвих образних структур у різні абстракції, що дістало назву символізації (виникнення знака) [12, 39]. Розуміння ЖСЛ як середовища знакотворення задає напрям інтелектуального руху, який дозволяє по-новому оцінити процес знакотвірної діяльності людини. Ця категорія виконує такі основні функції: методологічну, бо задає проблемне поле і водночас пізнавальний інструмент; синтезу знань; евристичну, адже є джерелом знаходження нового знання; і, нарешті; логічну, бо специфічним чином упорядковує поняттєво-категоріальний апарат лінгвокультурної семіотики. Остання розглядає дискурс як мережу кодів, які продукують смисли за певною моделлю, і передбачають наявність лінгвокультурного простору як моделі інтерпретації [2]. Інтерпретація мовних знаків, що слугують для таксономії окремих фрагментів світу, є одним із методів дослідження процесів категоризації суб'єктивної діяльності. Лінгвокультурний простір як інтерпретаційна модель ЖСЛ і як реальність людської свідомості об'єктивується у процесі семіозису у вигляді знакових утворень, передусім – у „мовній плоті”.

Четвертою ознакою семіозису є комунікація як „знакова координація діяльності людей” [15, 24]. ЖСЛ як середовище семіозису є одночасно знаковим простором комунікації, у якому текст функціонує як макрознак. ЖСЛ як семіотичний універсум є місцем формування семіосфер, які відображають різні аспекти життєдіяльності людини і у процесі семіотизації об'єктивуються у текстах різної жанрової приналежності. Різні лінгвістичні напрями зосереджують увагу на різних функціях тексту як знака у семіозисі, оскільки для того, щоб аналіз єдиного динамічного процесу переходу від матеріальної сторони мовного знака до його вмісту не був розірваним, потрібний перехід до одиниць вищого рівня – цілих текстів. Хоча необхідність функціонального підходу у семіотичних дослідженнях постулюється у ряді робіт, цілісний розгляд цього динамічного процесу не має достатнього відображення [13, 83]. ОНатепер цей підхід є перспективним для розвитку дискурсології, зокрема, у разі розгляду дискурсу як семіозису. Один з напрямів у „семіотиці дискурсу” співвідноситься з аналізом інформації про відношення дискурсу-знака до позначуваного, котре є соціально, культурно та історично зумовлене. У працях, котрі можна зарахувати до сучасних досліджень дискурсу як семіозису, останній ототожнюється з процесом означування, а дискурс розглядається як комунікативно-когнітивна основа семіотизації і тлумачиться як „специфічні правила організації мовленнєвої діяльності” [11], як спосіб моделю-

вання мовних форм у мовленнєвому спілкуванні стосовно вимог ситуації та її моделі у свідомості. А. Ж. Греймас і Ж. Курте у „Пояснювальному словнику семіотики” наголошують, що, якщо визнати існування двох макросеміотик – „світу слів”, що дається у формі природних мов, і „світу природи”, що є джерелом немовних семіотик, – то семіотичний процес слід розуміти як всю багатоманітність способів дискурсної практики (виділено у словнику), враховуючи мовну і немовну практику [20]. Дискурс тяжіє до мета семіотичного виміру, активізуючи глибинний механізм означення, звертаючись до його засад і відтворюючи цілісність існування як сприйняття / переживання / інтерпретації в людській свідомості [5]. Отже, четверта ознака процесів знакотворення зосереджує увагу на інформації про умови використання знака, котрі визначають його відношення до інших знаків у комунікативному просторі. Правила побудови відношень знаків у дискурсі забезпечують відображення зв'язку знака, інтерпретанти й об'єкта у свідомості інтерпретатора і виконують пізнавальну, ціннісно-орієнтаційну та адаптаційну функції.

ВИСНОВКИ

Погоджуючись з винесеним у епіграф цієї статті твердженням Г.-Г. Гадамера, що у процесі мовного взаєморозуміння розкривається світ, пропонуємо розглядати розуміння як вияв семіозису – процесу, в якому реалізується здатність людини проникати в об'єктивний світ і відображати його у знаковій формі. Основними ознаками цього процесу є а) „горизонтність” мовної свідомості; б) настанова на розміння чи інтенціональний аспект; в) інтерсуб'єктивність; г) комунікація як умова і контекст розуміння. Семіозис забезпечує єдність людської самості і світу, оскільки є не просто пристосуванням індивіда до реальності, а диференційованим динамічним процесом, який забезпечує осягнення, оцінку та регулювання цієї реальності в середовищі життєвого світу людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алимуратов О. А. К вопросу о природе глобального смысла, возможностях моделирования его структуры и закономерностях его актуализации в дискурсе / О. А. Алимуратов // Дискурс, концепт, жанр : коллективная монография / [отв. ред. М. Ю. Олешков]. – Нижний Тагил : РТГСПА, 2009. – С. 36 – 49.
2. Андрейчук Н. І. Життєвий світ англійця кінця XV – початку XVII століть у вимірі інституційного дискурсу (лінгвосеміотичний аналіз) : автореф. дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Андрейчук Надія Іванівна. – Одеса, 2013. – 36 с.
3. Аристотель. Об истолковании. (Герменевтика) // Сочинения : в четырех томах / [ред. З. Н. Микеладзе]. – М.: Мысль, 1978. – Т.2. – С.93 – 116.
4. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист / [ред., вступ. ст. и коммент. Ю. С. Степанова]. – М. : Прогресс, 1974. – 446 с.
5. Бурбело В. Б. Художній дискурс в історії французької мови та культури 9 – 18 ст. : автореф. дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови» / Бурбело Валентина Броніславівна. – К., 1999. – 36 с.
6. Ванхаузер К.Дж. Искусство понимания текста. Литературоведческая этика и толкование Писания /Пер. с англ. – Черкасы: Коллоквиум, 2007. – 736 с.
7. Гадамер Г.-Г. Истина і метод / Ганс-Георг Гадамер. – К. : Юніверс, 2000. – Т. 1 : Герменевтика 1 : Основи філософської герменевтики. – 464 с.
8. Гуссерль Э. Кризис европейского человечества и философия / Э. Гуссерль // Вопросы философии. – 1986. – № 3. – С. 101 – 116.
9. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология / Эдмунд Гуссерль. – СПб. : Владимир Даль, 2004. – 400 с.
10. Дільтей В. Виникнення герменевтики / Вільгельм Дільтей // Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія: Навч. посібник / Упорядники В.В.Лях, В.С.Пазинок. – Київ : Ваклер, 1996. – С. 33 – 60.
11. Ильин И. П. Дискурс / И. П. Ильин // Терминология современного зарубежного литературоведения (страны зарубежной Европы и США) : справочник / ИНИОН

- РАН. – М., 1992. – Вып. 1 : «Новая критика», структурализм, рецептивная эстетика, нарратология, деконструктивизм. – С. 49 – 50.
12. Иващенко В. Л. Семантика ментальности концепту / В. Л. Иващенко // Мовознавство. – 2008. – № 1. – С. 37 – 43.
 13. Новиков А. И. Семантика текста и ее формализация / Анатолий Иванович Новиков. – М. : Наука, 1983. – 215 с.
 14. Пирс Ч. Начала прагматизма / пер. с англ., предисл. : В. В. Кирюченко, М. В. Колопотина. – СПб.: Лаборатория метафизических исследований философского факультета СПбГУ; Алетейя, 2000. – 352 с.
 15. Сидоров Е. В. Онтология дискурса / Е. В. Сидоров. – Изд. 2-е. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 232 с.
 16. Фалёв Е.В. Герменевтика Мартина Хайдеггера / Е.В.Фалёв. – СПб.: Алетейя, 2008. – 244 с.
 17. Хайдеггер М. Работы и размышления разных лет / М. Хайдеггер [Пер. с нем., вступ. статья, примеч. А. В. Михайлова]. – М.: Издательство «Гнозис», 1993. – 464 с.
 18. Шлейермахер Ф. О понятии герменевтики, ссылаясь на догадки Ф.А.Вольфа и учебник Аста / Фридрих Шлейермахер [пер. с нем. А. Лаврухина) // Докса. Збірка наукових праць з філософії та філології „Німецька традиція у філософії, гуманітаристиці та культурі”. – Вип. 12. – Одеса, 2008. – . 440 – 454.
 19. Føllesdal D. Husserl's Notion of Noema / Dagfinn Føllesdal // The Journal of Philosophy. – 1969. – 66. – P. 680 – 687.
 20. Greimas A. J. Semiotics and Language : An Analytical Dictionary / Greimas A. J., Courtés J. / Gen. editor A. Sebeok. – Bloomington : Indiana University Press, 1979. – 409 p.
 21. Jauß H. R. Aesthetische Erfahrung und literarische Hermeneutik / H. R. Jauß. – München : Wilhelm Fink Verlag, 1977. – Band I : Versuche im Feld der aesthetische Erfahrung. – 382 S.